

Zähmet belentdir, adam mertebesi mukaddesdir

Category: Kitapcy, Nukdaýnazar, Publisistika, Sözler

написано kitapcy | 26 январа, 2025

Zähmet belentdir, adam mertebesi mukaddesdir ZÄHMET BELENTDIR,
ADAM MERTEBESI MUKADDESIR

Zähmet düşünje hökmünde ilkinji adam bilen bile döredi. Emma zähmet haky we zähmetkeşleriň köpçülikleýin işledilmegi ýaly meseleler dünýäniň ünsüne Industriýa öwrülişigi bilen bile girdi.

Industriýa öwrülişigi XVIII asyryň ahyrlarynda we XIX asyryň başlarynda Angliýada bolup geçen birtopar tehnologiýa öňegidişlik we ykdysady üýtgeşme bilen başlady.

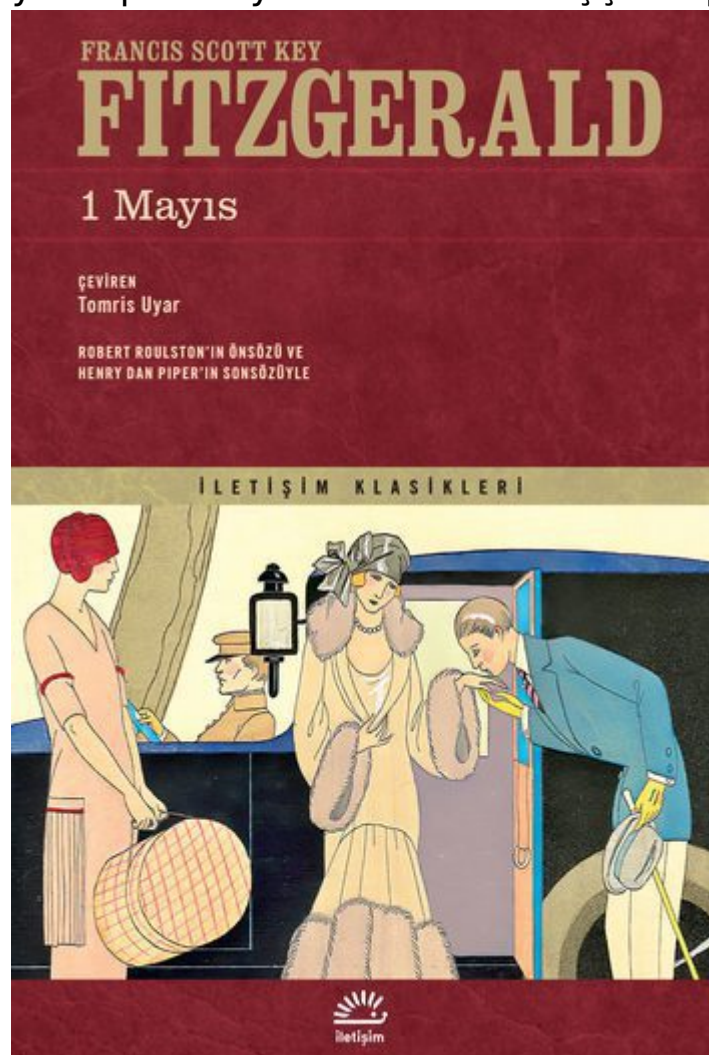
Şol döwürden soň kapital bilen zähmetiň arasyndaky çaknyşyk kapitalistik ýurtlardan bütin dünýä ýaýradý.

Günbatarda kapitalizmiň täsiri astyndaky işçiler, aýratynam ABŞ we Angliýa ýaly Senagat öwrülişigini başdan geçiren

ýurtlarda agyr şertlerde işleýärdiler. Kapitalistik basyş astynda işçiler günde 17 sagada çenli bary-ýogy üç agy (un, şeker, duz) alyp biler ýaly işlemäge mejbur bolýardy.

Surnukdyryjy iş sagatlary işçiler bilen iş berijileriň arasynda birnäçe düşünişmezlikleriň döremegine sebäp boldy. Emma işçiler birnäçe ýyla çeken protest demonstrasiýalary bilen iş sagatlaryny kemeltmegi başardy.

Şol göreşleriň iň möhümleriniň birem 1886-njy ýylda ABŞ-nyň Çikago ştatyndaky tekstil işçileriniň 1-nji maýda «Günde sekiz sagat iş» şygary bilen köpçülikleýin çykyşlar etmegi bilen amala aşdy. Emma çykyşlaryň dowam edýän wagtynda, 3-nji maýda amerikan polisiýasy ok atyp, dört işçiniň ölmegine sebäp boldy. Bulam hak-hukuk talabynyň gana boýalmagyna getirdi. 4-nji maýda bolsa Haýmarket meýdanynda partlama bolup geçdi we ýedi polisiýa bilen dört işçi wepat boldy.

Tussag edilen işçileriň baştutanlaryndan dördi asyldy. Bu wakalar «Haýmarket tragediýasy» ady bilen taryha geçdi we

1889-njy ýylda Parižde geçirilen Ikinji Internasional gurultaýynyň gün tertibine girizilen esasy temalaryň biri boldy.

1-nji maý zähmetkeşleriň günü diýlip yglan edildi we 1890-njy ýyldan bäri işçiler baýramy hökmünde baýramy bellemäge başlandy.

Bu wakanyň yzysüre bütin dünýäde işçi hak-hukuklary boýunça dürli üýtgeşmeler we göreşler bolup geçdi. Aýratynam XIX-XX asyrlard işçiler synpy dürli hak-hukuklar ugrunda göreşdi.

1-nji maý halkara möçberde Zähmetkeşler we Raýdaşlyk günü hökmünde bellenýär. İşçiler synpynyň hak-hukuklaryny we zähmet şertlerini gowulandyrmak üçin alnyp barylýan göreşleri ýatdan çykarmazlyk üçin bu baýramy bellemegiň ähmiýeti uludyr.

İşçileriň has oňaýly zähmet şertleri, has adalatly hak-heşdekler, has gysga zähmet sagatlary, beýleki sosoal hak-hukuklar üçin edilen göreşleriň simwolydyr.

1-nji maý işçiler synpynyň agzybirlikde we raýdaşlykda bolmagynyň ähmiýetini açyp görkezýär we dünýä boýunça alanda işçi hak-hukuklarynyň ykrar edilmegini, kepillik astyna alynmagyny gazanýar.

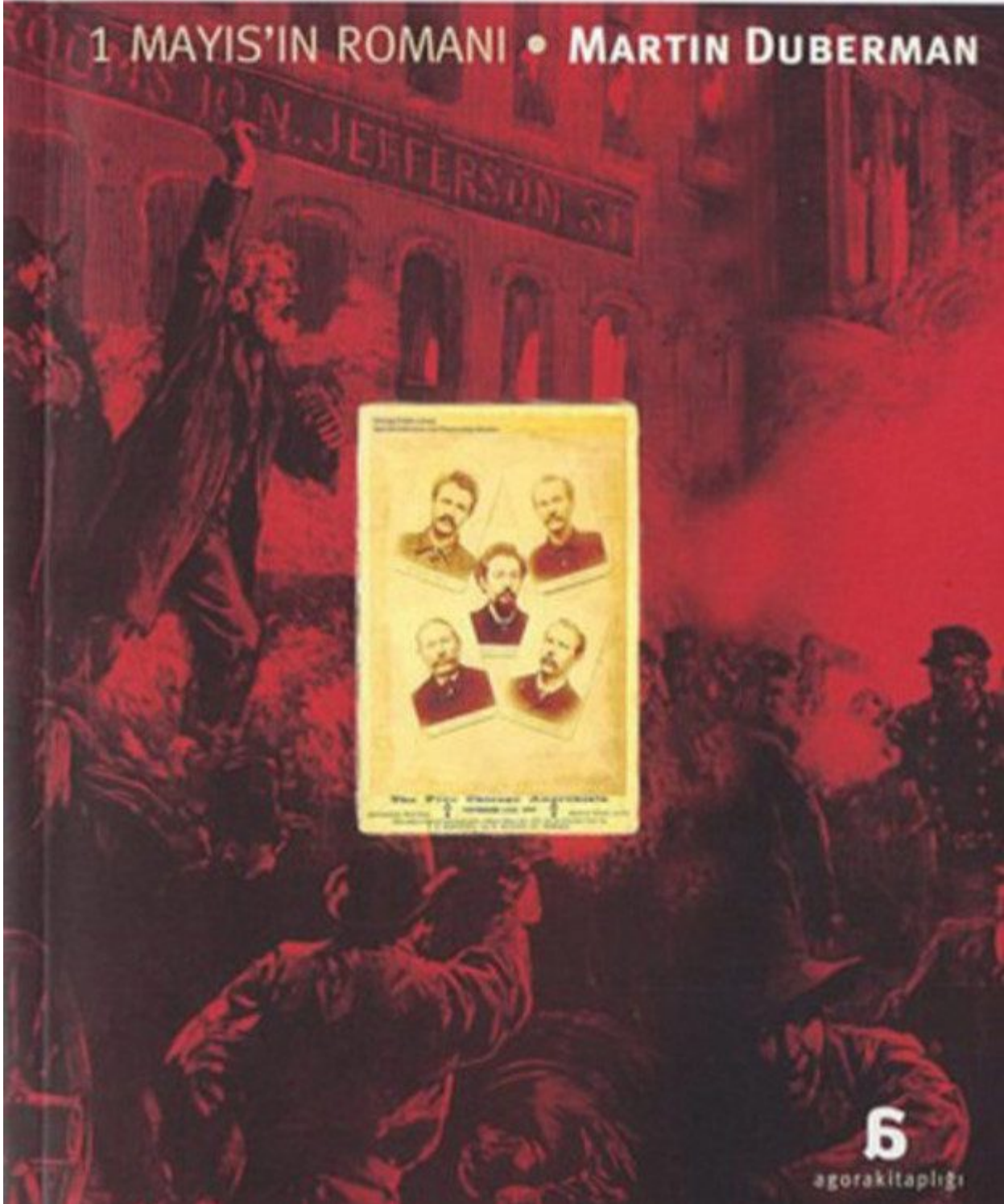
Şonuň üçin 1-nji maý Zähmetkeşler we Raýdaşlyk gününüň işçiler synpynyň hak-hukuklarynyň bellenýän we goldanýan günü hökmünde uly ähmiýeti bar.

1-nji maý baýramy işçiler synpynyň üýşýän, hak-hukuk arýan, göreşiň we protestiň öňe saýlanýan ideologiki günü hökmünde-de kabul edilýär.

ROMAN

HAYMARKET

1 MAYIS'IN ROMANI • MARTIN DUBERMAN

• Türk taryhynda we yslam medeniýetinde zähmet, zähmetkeş, hak-hukuk

Zähmetiň gymmaty türk taryhynda we yslam bilen bitewileşen

türklerse iňňän gadymylara uzaýar. Gadymy türklerde zähmete uly sarpa goýlupdyr, zähmetiň haky nämä durýanam bolsa, hökman berilmegine üns berlipdir.

Türkler musulman bolandan soňam bu ýagdaý üýtgemändir. Sebäp zähmete sarpa goýýan türkler yslamda-da şoňa meňzeş zatlary görüpdirler.

Yslan dininde zähmete we zähmetkeşiň hak-hukuklaryna degişli dürli prinsipler bolupdyr. Bularyň arasynda: adalat, halallyk, dogruçyllyk, işleýänleriň hak-hukuklaryny goramak, adyl hak-heşdek bermek, zähmet şertleriniň Gowulandyrylmagy we adam mertebesine hormat goýmak ýaly prinsipler bar.

Yslamda zähmetiň gymmatyna we zähmetkeşiň hak-hukuklaryna hormat goýmaga çagyrylýar, bu mesele Gurhandaky dürli prinsiplerde we Hezreti Pygamberimiziň (s.a.w) ömründen we sözlerinden ybarat hadyslarda nygtalýar.

Yslamda adalat we dogruçyllyk hemme ugurda möhümdir. İş berijileriň işçilere garşy adyl bolmagy we mynasyp hak-heşdegini wagtynda «maňlaýynyň deri guramanka» berilmeginiň gerekdigi aýdylýar.

Yslamda işçileriň hak-hukugyna hormat goýmak iň esasy zatdyr. İşçileriň iş sagatlary, hak-heşdekleri, dynç alyş wagtlary, beýleki hak-hukuklary babatda ýalňyşmazlyk ündelýär.

Yslamda iş berijileriň işçilere adyl hak-heşdekler bermegi we zähmetleriniň hakyny almagy iň möhüm zatdyr. İşleýänleriň zähmet hakyny doly we wagtynda almagy iň erbet adalatsyzlykdyr.

Yslamda işçileriň howpsuzlygyna we jan saglygyna üns bermelidigi nygtalýar. Howply ýa-da zyýanly zähmet şertlerinden gaça durmaly, işçileriň iş şertleri Gowulandyrylmalydyr.

Yslamda hemmeleriň adam mertebesine hormat goýmagy we adamlaryň biri-birlerine merhemetli çemeleşmegi ündelýär. İş berijileriň we işçileriň biri-birlerine hormat-sylag etmegi iş gatnaşyklarynda hökmanydyr.

Şu prinsipler yslam dininiň zähmet we zähmetkeşiň hak-hukuklary babatdaky düýpli çemeleşmelerini görkezýär.

Yslamyň taglymaty jemgyýetçilik adalatynyň ýola goýulmagy,

adamlaryň bol-elin durmuşynyň üpjün edilmegi üçin zähmetkeşleriň hak-hukuklarynyň goralmagyna we zähmetiň gymmatyna düşünilmegine çagyryar.

Ýusup Balasagunly (1017-1077) tarapyndan ýazylan we türk taryhynyň, medeniýetiniň we edebiýatynyň naýbaşy eserlerinden «Kutadgu bilig» jemgyýetçilik düzgüniniň ýola goýulmagy, adalatyň üpjün edilmegi, adam gatnaşyklarynyň kadalaşdyrylmagy ýaly meselelerde gymmatly öwütleri berýär.

Eserde iş ahlagy we işçi hak-hukuklary boýunça dürli maglumatlar berilýär, jemgyýetçilik tertip-düzgüni, adalat, dolandyryş, düzgün-agalyk sürmek, ahlak we adam gatnaşyklary ýaly temalaryň üstünde durlup geçilýär.

Soltanyň özem adalat bilen höküm edende hakyky soltan bolýar we halk tarapyndan ykrar edilýäd. Muňa azyndan müň ýyllap dowam edip gelen «Daireýi-adliýe» («Circle of Justice») diýilýär.

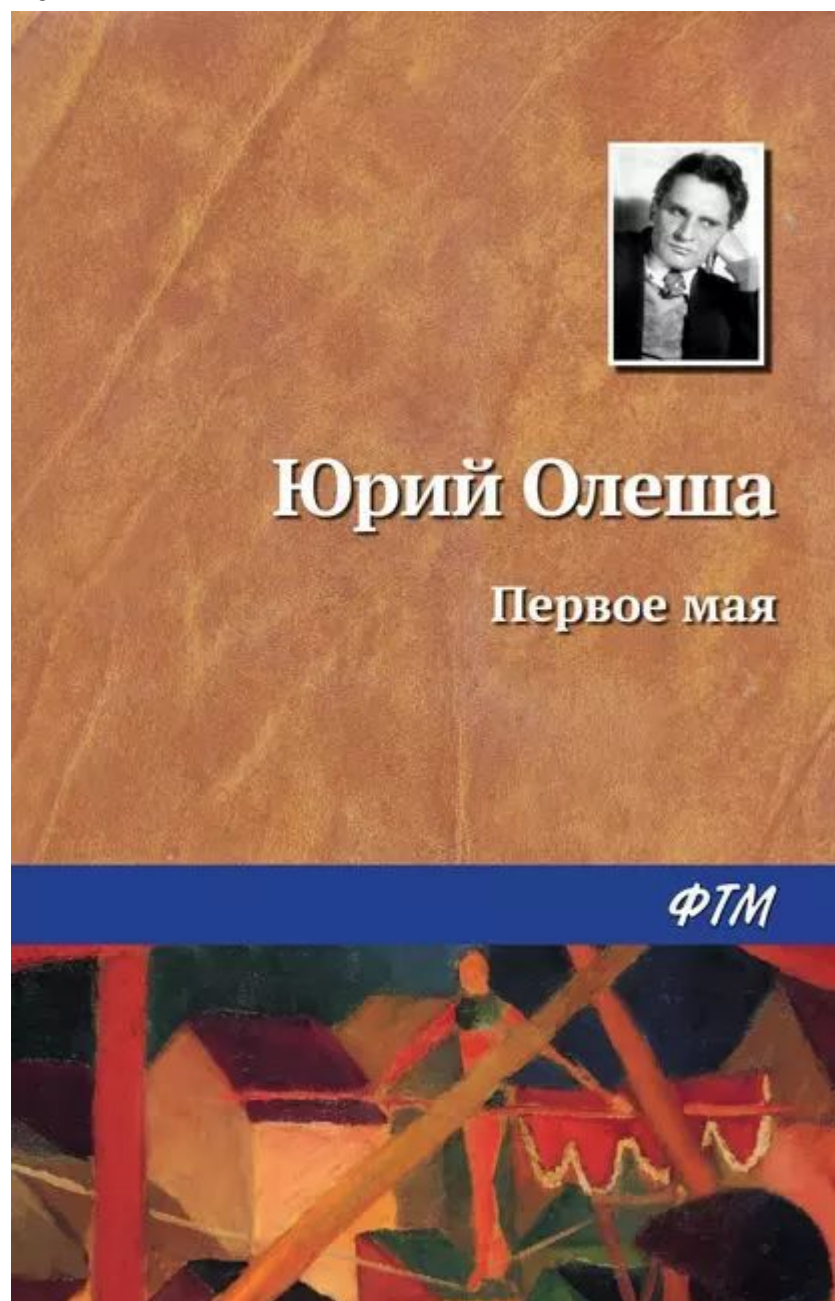
İş ahlagynyň we işçileriň hak-hukuklarynyň üstünde «Kutadgu biligde» dürli görnüşlerde durlup geçilýär.

Mysal üçin, eserde halallyk, işeňňirlik, adalat, deň paýlaşmak

ýaly gowy häsiýetler iş ahlagynyň esasy talaplary hökmünde nygtalýar.

Işçi hak-hukuklary babatda bolsa, hökümdaryň adyl dolandyryşy astynda işleýänleriň hak-hukuklarynyň goralmarydygy we olara adyl hak-heşdek tölenmelidigi aýdylýar. Şol sanda iş berijiniň we işçiniň bilelikde işläp, jemgyýetçilik bolçulygyny artdyrmalydygy nygtalýar.

Şeýle sistemany Nyzamylmülkiň «Syýasatnamasynda» hem görmek mümkin.

- **Türkiýede işçileriň profsoýuzlary we 1-nji maý**

Türkiýedäki işçi hak-hukuklary-da dünýä ýurtlary bilen ugurdaş ösdi.

Yslamda işçilik «hakyny bermegiň hasabyna işlemek» prinsipine

esaslanýar.

Yslam hukugynda işçi düşünjesi diýseň giň manyny aňladýar. Bagbanlardan enekelere, zawod-fabrikleriň işçilerinden aklawjylara, lukmanlardan mugallymlara, häkimlere çenli hemmesini öz içine alýar.

Osmanly imperiýasynda işçiler synpynyň hak-hukuklary boýunça irki döwürlerde belli-başly toparlanmalar ýogam bolsa, dürli senetkär toparlaryň we zähmetkeş guramalaryň üsti bilen işçi hak-hukuklaryna käbir üýtgeşmeler girizilipdir. Aýratynam şu meselede «Ahylar» hereketi uly işleri bitiripdir.

Osmanly döwleti döwründe 1-nji maý gününü bellemek boýunça janlanmalar başlanypdyr. Bu boýunça iş geçiren Mehmet Ö. Alkanyň aýtmagyna görä, eýýäm 1909-njy ýylda Ikinji meşrutýetiň beren azatlyk howasyndan peýdalanylýp, Selanikde we Skopýede 1-nji maý gününü köpçülikleýin baýram etmek çäreleri başlapdyr.

Balkan uruşlary zerarly we Birinji jahan uruşynyň täsiri bilen 1911-1912-nji ýyllarda köpçülikleýin baýramçylyk çäreleri guralmasa-da, 1-nji maý gazet-žurnallaryň sahypalarynda ýerini tapypdyr.

Respublikanyň gurulmagy bilen birlikde işçi hak-hukuklary boýunça has giň üýtgeşmeleri girizilipdir.

1923-nji ýylda Türkiýede ilkinji işçi profsoýuzy bolan Türkiýäniň İşçi profsoýuzlary bileleşigi (Türkiye İşçi Sendikaları Birliđi, TİS) gurlupdyr.

Munuň bilen birlikde zähmet şertleriniň gowulandyrylmagy we işçi hak-hukuklarynyň goralmagy üçin kanuny üýtgeşmeler girizildi.

Türkiýede işçi hak-hukuklary ugrundaky göreş profsoýuzlaryň işiniň güýçlenmegi bilen hasam ugrugypdyr.

«Türk-İş», «Hak-İş» ýaly uly profsoýuzlaryň ýany bilen dürli hünär toparlaryna niýetlenen profsoýuzlaram işläpdir.

Bu profsoýuzlar işçi hak-hukuklarynyň goralmagy, zähmet şertleriniň gowulandyrylmagy, aýlyklaryň wagtly-wagtynda berilmegi üçin iş alyp barýar.

Türkiýede işçi hak-hukuklary boýunça göreş wagtal-wagtal iş taşlaýyşlar we protest demonstrasiýalary arkaly-da agzalyp

gelindi.

Aýratynam ýetmişinji ýyllardan başlap, işçiler synpynyň hak-hukuklaryny goramak maksady bilen dürli pudaklarda iş taşlaýyşlar bolup geçdi.

Türkiýede işçi hak-hukuklaryny düzgünleşdirýän dürli kada-kanunlar we üýtgeşmeler kabul edilýär.

Zähmet we Sosial howpsuzlyk ministrliginiň gözegçiligi astynda işçileriň zähmet sagady, aýlyklar, sosial hak-hukuklar, tehniki howpsuzlyk çäreleri ýaly meselelerde dürli kanuny üýtgeşmeler girizilýär.

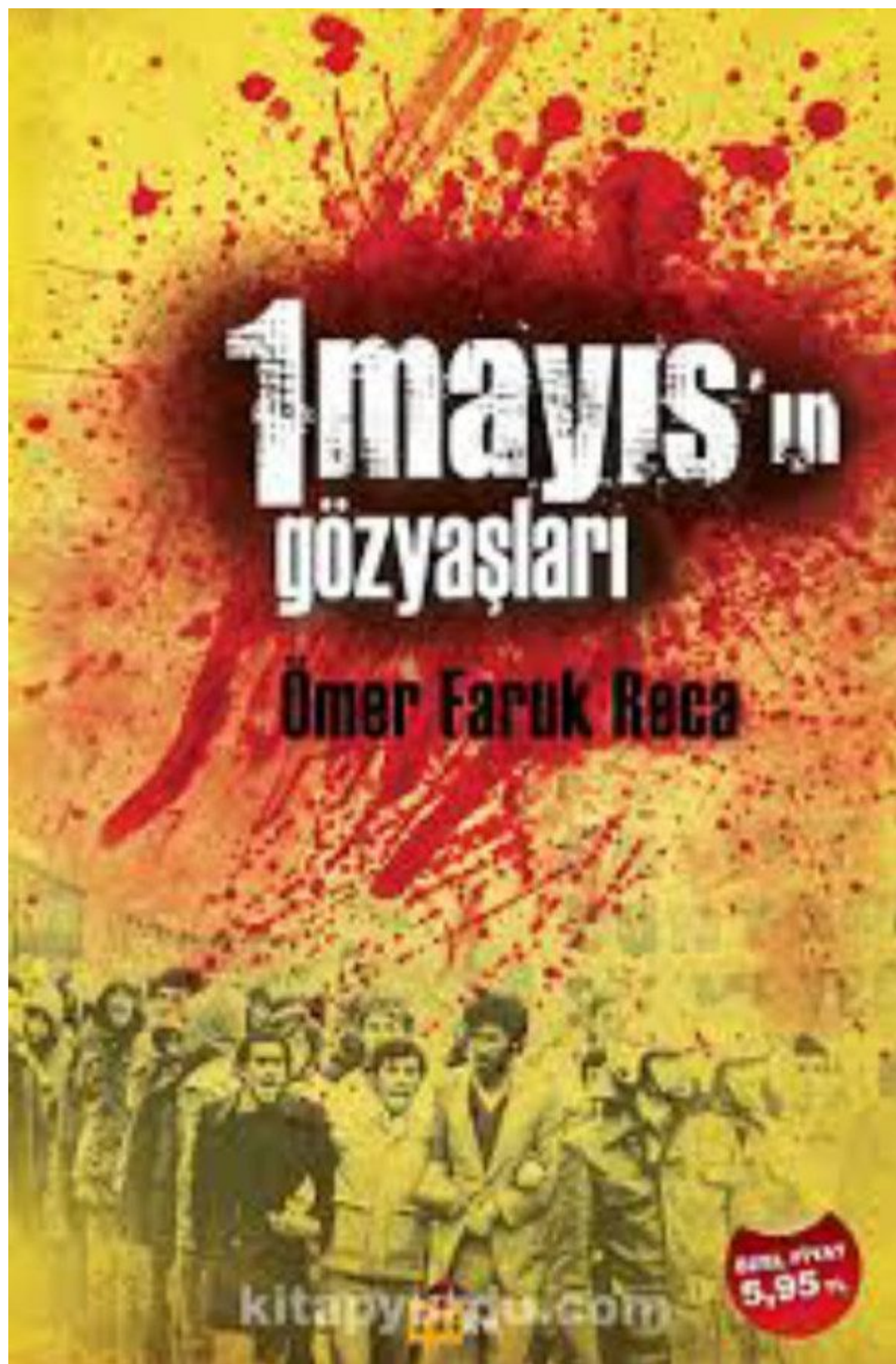
Bolýan ähli üýtgeşmeler türk işçiler synpynyň hak-hukuklary boýunça alyp barýan göreşini we bu ugurraky öňegidişligini görkezýär.

Türkiýedäki 1-nji maý baýramynyň kökleri dünýäde bolup geçen taryhy wakalar bilen ýakyndan baglanyşyklydyr.

Sowet Soýuzynyň gurulmagy, Ikinji jahan uruşynyň gutarmagy, «Sowuk uruş» döwri dünýäni sosializmiň we kapitalizmiň arasynda ikä böldi.

Aradan geçen döwürde birinji maý günü bellemek kommunizmiň we sosializmiň tarapdarlary bilen garşydaşlarynyň arasyndaky çaknyşyklaryň bolýan gününe öwrüldi we birnäçe ýurtda gadagançylyklara, basyşlara uçrady.

2009-njy ýylda Türkiýede ýörite dynç alyş günü yglan edilmegi bilen 1-nji maý ideologik manyda liberal nukdaýnazara tarap gysardy. İşçileriň wekilleri hak-hukuklaryny goramak babatda özlerini täzeläp, iş berijiler we hökümet bilen gatnaşyklaryny üýtgetdi. Indi birinji maý işçileriň hak-hukuklaryny talap edýän we çekýän zähmetlerini görkezýän günü hökmünde bellenýär.

- **Hak-hukuk talabyndan zuluma garşy göreş we 1-nji maý baýramy**
2003-nji ýylda ABŞ-nyň Yraga çozmagy ýurdumyzda-da, dünýäde-de

şol ýylyň 1-nju maý baýramyna ýiti täsirini ýetirdi.

Köp sanly raýat-jemgyýetçilik guramalary, profsoýuzlar muňa garşy çykyp, amerikan okkupasiýasyny näletledi. 1-nji maýy Işçiler güni hökmünde kabul eden AKP häkimiýetiniň zähmet şertlerindäki gowulandyрма syýasaty üns bererlik üýtgeşmeleri getirdi. Soňky 20-25 ýyla ser salanymyzda, döwrüň öňe çykan meselelerine görä, 1-nji maý gününü bellemegiň many-mazmuny doly üýtgäp durýar. Häzir sekizinji aýyna girýän Ysraýylyň palestin genosidine garşy bolmak bilen birlikde, ABŞ-nyň Ysraýylyň Gazä gönükdiren wagşyýana hüjümlerini goldamagy we muňa garşy çykan ABŞ-daky talyplaryň köpçülikleýin çykyşlary, dünýädäki sionizme garşy çykýan protest demonstrasiýalary 2024-nji ýylyň 1-nji maýynyň gün tertibini düzýär.

1968-nji ýylda Wýetnam, 2001-nji ýylda Owganystan, 2003-nji ýylda Yrak okkupasiýasyna garşy edilen çykyşlaryň gününe öwrülen 1-nji maý baýramy şol sebäpden ezilen halklaryňam iki elläp goldaýan köpçülikleýin çäresidir.

Şu ýyl dünýäniň ünsi Gazadaky genoside baryp dirän gandöküşikli wakalarda bolandygy üçin ABŞ-daky dünýäniň iň meşhur ýokary okuw jaýlarynda okaýan talyplar adamzat dünýäsiniň wyždamy bolup, inisiatiwa aldylar. Onlarça ýokary okuw jaýynda müňlerçe talyp Palestina üçin aýaga haldy, çykyşlar guraldy, demonstrasiýalar geçirildi, çadyrlar dikildi. Bu boýunça köpçülikleýin çykyşlar häzirem dowam edýär.

Bu çykyşlar häzir бүтін dünýäde üns bilen synlanýar. Bulary dünýäni özgerden «68-nji ýylyň ýaşlarynyň» protest çykyşlary bilenem deňeşdirýänler bar.

Munuň Gazadaky ýagdaýy oňyn tarapa özgerdýändigini görülyär we iki ülpet Netanyahudyr Baýdeni alada goýýar.

Hut şular ýaly wagtda 1-nji maý köpçülikleýin çärelerinde zähmetkeşler bilen mazlum halklaryň hak-hukuklaryny aramak bir ýere jemlenýär.

Zähmetkeşleriň gatnaşýan meýdanlarynda Palestina üçinem köpçülikleýin çykyşlaryň edilýändigini we zähmetkeşler bilen Palestinanyň hakly dawasynyň birleşjekdigini görse bolýar.

- **Zähmetkeşler we mazlim Palestina goldaw**

Ýurdumyzda şu ýyl on bäşinji gezek resmi baýram hökmünde

bellenyän 1-nji maýda zähmetkeşleriň we palestinalylaryň adamzat mertebesiniň güýçli formada öňe saýlanyp çykjakdygy pikir edilýär.

Şu nukdaýnazardan seredilende, esasanam kapitalizmiň zulmuna garşy göreşmegiň günü bolan 1-nji maý Günbatardaky sosialistleriň hak-hukuk ugrunda göwnejaý iş alyp barýandygy görülyär. Şol sebäpden altmysynjy-ýetmişinji ýyllarda döwrüň palestin göreşiniň arkasynda duran türk çepçilerinden beýle düşüňjä we jogapkärçilige şu günki günem garaşmak kän wagty almasa gerek.

Zähmetkeşiň we zähmetiň hakynyň berilmegi bilen adam hukuklary boýunça möhüm sepgitlere ýeten 1-nji maý gününüň palestinalylaryň hak-hukuklary üçinem güýçli sese öwrülip, ýurdumyzda we dünýäde giňden bellemegini arzuw edýäris.

Süleyman KYZYLTOPRAK,
Kütahýa Dumlupynar uniwersitetiniň rektory, professor.

@suleymankzltprk
skiziltoprak1@gmail.com

Çarşenbe, 01.05.2024 ý. Publisistika